

Yapay Zekâ'nın Hukuk Tarihi Usullerinden "Makâsıd" ve "Maslahat" İle Amaç Yorumu Çerçevesinde Yorumlanması Hakkında Bir Deneme

An Essay on the Interpretation of Artificial Intelligence within the Framework of Teleological Interpretation with "Maqasid" and "Maslahat" from Procedures of History of Law

Prof. Dr. Yücel OĞURLU*

Öz

Yapay zekâ hakkında hemen her meslek ve bilim sahasının kendine özgü yaklaşımlarının olduğu görülür. İnsan ile yapay zekâ robot karşılaşmasında ahlak ve etik tartışmalarının doğrudan sebep olabileceği ontolojik ve varoluşsal problemler yanında felsefi, teolojik ve hukuki problemlerin ortaya çıkması muhtemeldir. Bu çalışmada, yapay zekâyâ dair Musevilik ve Hristiyanlığın genel yaklaşımına değinildikten sonra İslam Hukuku ilke ve kuralları açısından bu kavramın değerlendirilmesine geçilmiştir. Esasen teolojik açıdan çalışma problematiği oluşturabilecek temel soru olarak yapay zekâyâ gaî yorum (amaç yorumu) ile yaklaşılmasıyla doğacak sonuçların ne olacağı, meşruiyeti ve değeri konularına çözüm aranmıştır. Çalışmada, İslam hukukunun amaçlarını oluşturan *makâsıd* çerçevesinde yapay zekâ konusu incelenirken onun önemli parçası olan *istislah*/maslahat konularına amaç yorumuyla yoğun ilişkisi çerçevesinde girilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, *Makâsıd*, Amaç Yorumu, Maslahat, Yahudilik, Hristiyanlık.

Abstract

It is seen that almost every profession and field of science has its own approaches to artificial intelligence. In addition to the ontological and existential problems that can be directly caused by moral and ethical discussions in the encounter between humans and artificial intelligence robots, philosophical, theological and legal problems are likely to arise. In this study, after mentioning the general approach of Judaism and Christianity to artificial intelligence, it is evaluated in terms of the principles and rules of Islamic Law. In fact, as the

* Balıkesir Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (e-posta/ e-mail: yogurlu@balikesir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7922-9841).

main question that may create a problematic study from a theological point of vie, a solution has been sought to the issues of what will be the consequences that will arise from approaching artificial intelligence with teleological interpretation, its legitimacy and value. In the study, while the subject of artificial intelligence is examined within the framework of makâsîd, which constitutes the objectives of Islamic law, the issues of istislah/maslahat, which are an important part of it, are entered due to their intense relationship with teleological interpretation.

Keywords: Artificial Intelligence, Maqasîd, Teleological Interpretation, Maslahat, Judaism, Christianity.

GİRİŞ

Yapay zekâ, günlük hayatın içerisine neredeyse her noktada daha fazla nüfuz eden yeni teknolojilerin en kapsamlı ve dönüştürücü olanıdır. Yapay zekânın teknik tarafları kadar felsefi, ahlaki, etik, hukuki ve sosyo-kültürel yönleri de olduğundan farklı sahalara etkileri olmaktadır. Yapay zekâ hakkında hemen hemen her meslek ve bilim sahasının konu hakkında ilgisi, tespit ve belirlemelerinin yanında kendine has yaklaşımlarının olduğu görülür. Yeni teknolojileri kabul ederken etik/ ahlaki/ moral/deontolojik ilkelerin belirlenmesi ve hukuk düzenlemelerinin yapılması gerekli olmaktadır. Bu tarz dönüştürücü bir teknolojinin getireceği fırsatların göz ardı edilmemesi, insanlığın hayrına ve yararına kullanılması ve yapay zekâdaki gelişmenin dışında kalınmaksızın bu önemli imkânın değerlendirilmesi gerekir.

Yapay zekâyâ dair genel geçer ve toptancı yaklaşımların ötesinde, konuya derinlemesine girildiğinde ontoloji temelinde ya da benzer alanlarda sofistike tartışmaların doğması kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü, insan ve yapay zekâ robot karşılaşmasında doğabilecek ontolojik ve varoluşsal problemler, konunun ahlak ve etikle ilgili çerçevesinin çizilmesine dair tartışmaların kaynağını oluşturmaktadır. Bu çerçevede yalnızca hukuk ve felsefe sahalarında değil, teoloji/ ilahiyat alanında da tartışmalar olmakta ve öneriler ileri sürülmektedir.

Günümüzde yapay zekânın geometrik bir artışla katlanması, güçlenmesi ve gelişmesi karşısında yapay zekâ teknolojilerinin etkileri konusunda felsefi yaklaşımların yanı sıra teolojik yaklaşımlar da ileri sürülmüştür. İlahî/ semavi dinler olarak adlandırılan Musevilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın teolojik ve felsefi açılardan yaklaşımları ve ortaya çıkan sorulara buldukları cevaplar merak uyandırıcıdır. Aşağıda literatür incelenirken görüleceği üzere, diğer dinler bakımından bu kapsamda yürütülen çalışmaların masaya yatırıldığı ve öneriler sunulduğu görülür. Bu konu, tersine bir anakronizm içermekle birlikte, onun hakkında dinlerin

temel kaynaklarında doğrudan bir düzenleme olamayacağı gerçeği karşısında, dinlerin genel kurallarının (umumi kaideler) amaç yorumu (gaî yorum) ile açıklanmaya çalışıldığı görülür.

Yeni ve güncel olaylar ve kavramlar karşısında İslam hukukunun başvurduğu yorum usullerinin başarıyla kullanılması, güncel ve kuşatıcı bir yenilik olan yapay zekânın bu çerçevede yorumlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yapay zekâ ve İslam Hukukunun yorum usulleri arasındaki ilişki hakkında yabancı literatüre bakıldığında, zannedildiğinden daha fazla çalışma olduğu görülür.¹ Bu noktada temel olarak teolojik açıdan çalışma problemini oluşturabilecek şu soru akla gelmektedir:

- Yapay zekâ gibi son derece yeni, güncel ve kendisini sürekli yenileyen bir araç hakkında gaî yorum (amaç yorumu) ile yaklaşıldığında, İslam Hukuku açısından hangi sonuçlara ulaşılabilir, onun meşruiyeti, değeri ve sınırları neler olabilir?

Bu çalışma, hukuk tarihinde yaşanan bu tür gelişmeler ile İslam Hukukunun temel kaynak ve dayanakları ile yorum metotları çerçevesinde yapay zekânın nasıl yorumlanabileceği konusuna giriş yapmaktadır. Bu çalışma, bu sınırlı çerçevede yapay zekâyâ genel yaklaşımın ne olacağına dair bir katkı sağlamaya çalışsa da sürekli gelişen, ilerleyen ve değişen boyutlarıyla yeni görünüm kazanan söz konusu teknolojinin tek bir makalede incelenerek tüketilmesi imkânı bulunmadığını göz ardı etmemek gerekir.

Diğer yandan bu çalışma, İslam hukukunun amaçları olan *makâsîd* ve maslahat çerçevesinde yapay zekâ konusunu değerlendiren Türkiye'deki ilk çalışma olması yönüyle başlangıç mahiyetinde olmakla birlikte İslam Hukuku ve Türk Hukuk Tarihi konusunda konuyu bütün boyutlarıyla tüketme iddiasında değildir. Bunun yanında bir başka sınır olarak konu hakkında, kıyas, *istihsan*, *seddi zeraî*, örf, sahabilerin kavli, "bizden öncekilerin hukuku" ve *istishab* gibi diğer yorum metot ve kavramları çerçevesinde herhangi bir değerlendirilmeye girilmemiştir. Konu *makâsîd* çerçevesinde incelenirken onun önemli bir parçası olan maslahat

¹ Muhammad Shoaib Khan Pathan, Aijaz Ali Khoso and Muneer Ahmed, 'Digital Model Anecdotes Through Artificial Intelligence in Socioeconomic and Islamic Investments' (2022) 3 (2) International Research Journal of Education and Innovation <[https://doi.org/10.53575/irjei.v3.02\(22\)21.195-209](https://doi.org/10.53575/irjei.v3.02(22)21.195-209)> Erişim Tarihi 1 Ekim 2024; Siti Fatahiyah Mahamood, Amily Fikry and Muhammad Iskandar Hamzah, 'Augmentation of Artificial Intelligence and Maqasid Shariah in Fiqh Robotics for Therapy and Community Activities' in N N M Shariff, M A Yakob, Z S Hamidi, Z A A Aghwan, N Lateh (eds) *Selected Proceedings from the 1st International Conference on Contemporary Islamic Studies (ICIS 2021)* (2022) <https://doi.org/10.1007/978-981-19-2390-6_25> Erişim Tarihi 1 Ekim 2024.

ve bunun bir yöntemi olarak *istislah* konularına amaç yorumuyla yoğun ilişkisi dolayısıyla kısmen de olsa girilmiştir.

I. YAPAY ZEKÂYA AMAÇ BAKIMINDAN TEOLOJİK YAKLAŞIM

A. Genel Olarak

Yapay zekâ, bir bilgisayarın veya bilgisayar kontrolündeki makine veya robotun, akıllı canlılara özgü belirli faaliyetleri taklit yoluyla ve bu taklidi makine öğrenmesi yoluyla zamanla sürekli olarak geliştirerek uygulaması² potansiyeline sahip olan ileri seviyedeki algoritma ve yazılımları ifade eder. Bugün yapay zekâ, bir konuşmanın yazılı metne dönüştürülmesinden, şirketlerin verimlilik ve tasarruf takiplerine³; izin verilen telefonları dinleyerek ticari tanıtım ve reklam önerileri sunmaya ya da arama motorlarından sık kullanılanlara bakarak yeni öneriler oluşturmaya ve karşılıklı konuşarak dil öğreniminden, belirli bir konuda araştırma yapip sonuçları raporlamaya; yapay zekâ ile çalışan bir avukat ve hâkim algoritması oluşturmaya kadar çok geniş bir alana yayılmaya başlamıştır. Yaşanılan gelişmelerden bu genişlemenin her geçen gün daha da yayılacağı anlaşılmaktadır.

Yapay zekâ etiğinin/ ahlakının koruması gereken amaçların neler olacağı özellikle tartışılan konular arasında olmuştur⁴. Bu konuda felsefi seçimlerin yanında, teoloji ve ahlak çerçevesinde de tartışmaların sürdürüldüğü ve önemli tespitler yapıldığı görülür. Bu noktada, ahlak kavramının oluşmasında başlangıç noktası ve asıl amiller arasında en etkilileri olan dinlerin yaklaşımı, yapay zekâ ahlak/ etiği konusunda belirli sınırların çizilmesine ışık tutabilir. Çünkü başlangıçtaki amaçlara uygun olmayan kullanım ve sonuçların, amacı aşacağından birer ihlale dönüşme ihtimalleri yüksektir. Fakat bu çalışmada, insan ve yapay zekânın yüzleşmesinde, ontolojik çatışma veya yapay zekâ ahlak/ etik konularının geniş tartışmalarını diğer bir makaleye bırakacağız.

Bu çalışmada, Musevilik ve Hristiyanlığın yorumlarına kısaca değindikten sonra, İslam Hukukunun kaynakları, ilkeleri ve yorum metotlarından ilgili olanlar çerçevesinde yapay zekâ

² Yücel Oğurlu, 'Yapay Zekânın İdare Hukuku ve İdari Yargıda Doğuracağı Tartışmalar' (2021) iç İdare Hukuku ve İdari Yargı Uluslararası Sempozyumu ISALAJ 2021 (24-26 Mayıs 2021 İstanbul) 59-60. Makalenin Türkçe, İngilizce ve Rusça metinleri için bkz 59-91.

³ Oğurlu (n 2) 59.

⁴ Natalie A Smuha, 'The EU Approach to Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence' (2019) 20 (4) Computer Law Review International 97, 97-106.

konusuna nasıl yaklaşılması gerektiği konusuna cevap aranmıştır. Bu çalışma, Türkiye’de yapay zekânın amaç yorumu bakımından *makâsîd* çerçevesinde yorumu ve *istislah* gibi usuller yönüyle değerlendirilmesinde ilk oluşu bakımından, daha sonraki makalelere ve müzakerelere bir başlangıç olabilecektir.

B. Diğer Dinlerde Yapay Zekâ Hakkında Yorumlar

Öncelikle ve doğal olarak yapay zekânın dini metinlerde açıkça yer almadığının/alamayacağına farkında olmak gerekir. Bu sebeple, konuyu açıklamak üzere yapılan dini yorumlar, kaçınılmaz olarak temel dini ilkelere ve kurallara ya da felsefi ve ahlaki/etik değerlendirmelere dayandırılarak yapılmaktadır.

Museviler, yapay zekâyı, klasik dini kurumları olan “*tikkun olam*” (dünyayı onarma ve iyileştirme) ve “*pikuach nefesh*” (hayat kurtarma) kavramları çerçevesinde yorumlamışlardır. “İnsanın teknolojik gelişmeyi benimsemesi” düşüncesine dayanarak bu iki klasik kavramdan hareketle yapılan yorumlara göre, “risklerin ve zararların her zaman en aza indirilmesi” genel kuralının, yapay zekâ teknolojileri için de geçerli olduğu düşüncesi ileri sürülmüştür.⁵ Burada bahsettiğimiz Musevi yorumu, teknoloji karşıtı olanlar, radikal gruplar veya siyasi olanlar değil, dini açıdan ana akımı oluşturan Museviler tarafından benimsenen görüştür.

Hristiyanlığın temel kaynaklarında da yapay zekâ hakkında açık bir hüküm bulunması mümkün olmadığından, yapay zekâ hakkında yeni ilke ve kuralların oluşturulmasında İncil’in genel kurallarının yorumları kullanılmıştır. Bazı Hristiyan çevreler, yapay zekânın insanlarla “sevgi dolu ilişkiler kurma” ve “Tanrı sevgisini paylaşma” potansiyelinin olduğuna inanırken diğer bazıları da yapay zekânın insan ilişkilerini bozma ve insanın Tanrı ile olan bağlarını zayıflatma riski taşıdığını ileri sürmüşlerdir.⁶ Buradaki Hristiyan yorumu, *Amish*’ler gibi

⁵ Atiqa Fakhar, ‘Religious Ethics in the Age of Artificial Intelligence and Robotics: Exploring Moral Considerations and Ethical Perspectives’ <<https://aiandfaith.org/religious-ethics-in-the-age-of-artificial-intelligence-and-robotics-exploring-moral-considerations-and-ethical-perspectives/>> Erişim Tarihi 1 Haziran 2024.

⁶ Bu kapsamda yapay zekâ sayesinde Tanrı’ya daha iyi kullukla ilgili şu görüşler de ilgi çekicidir: “...*güçlü yapay zekâ araçları, İsa’ya itaat etmeye ve Tanrı’nın isteğini yerine getirmeye çalışan Hristiyanların yaşamında yararlı bir etkiye sahip olabilir... Bu teknolojiyi putlaştırmaya karşı koruma sağlarken, bu teknoloji üzerinde hakimiyet kurma ve onu iyi ve kutsal amaçlar için kullanma sorumluluğumuz var. Hristiyan erkekler ve kadınlar yapay zekâdan kaçınmamalıdır; daha ziyade, yapay zekânın günaha karşı çıkarken Tanrı’ya itaati teşvik etmek için nasıl kullanılabileceğini anlamalıdır*.” Dustin Ryan, ‘A Christian’s Perspective on Artificial Intelligence’ <<https://christoverall.com/>> Erişim Tarihi 7 Ağustos 2024.

teknoloji karşıtları veya başkaca radikal gruplar değil, dini açıdan ana akımı oluşturan Hristiyanlar tarafından benimsenen ana akım görüştür.

2019 yılında Hristiyanlardan Evanjelikler, kendi kiliseleri için “*Yapay Zekâ Etiği*” adlı çerçeve bir bildiri yayınladılar. Yapay zekânın, insanın gayret ve becerilerini artırabileceği, fakat onu “insanlıktan çıkarmaması” ve temel insan haklarını ihlal etmemesi gerektiği; yapay zekânın savaş zamanlarında adil bir savaş için ve insanın kontrolü altında kalma idealine uygun olarak kullanılması gerektiği dile getirilmiştir. Yapay zekânın, insanın yerini, değerini, onurunu çiğnememesi gerektiği veya Tanrı'nın yaratıcı rolünü üstlenemeyeceği, bu ilkelerin Hristiyanlara, insan onuruna ve Tanrı'nın tasarımına saygı göstererek yapay zekâyla sorumlu ve etik bir şekilde ilgilenme konularında rehberlik edeceği ifade edilmiştir.⁷ Burada yine Tanrı'ya kulluk ve O'nunla ilişkiler kapsamında genel yaklaşım ve değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Katolik mezhebine göre de Vatikan'ın oluşturduğu ahlak kodları, “*Yapay Zekâ Etiğine Yönelik Roma Çağrısı*”⁸ adlı belgede şeffaflık, ayrımcılık yapmama, mahremiyet hakkı, tarafsızlık, güvenilirlik, güvenli olma ve gizlilik gibi temel altı ilke kapsamında belirlenmiştir.⁹ Aslında bu ilkeler, yapay zekâ etiği ve ahlakı üzerinde zaten öteden beri herkes için konunun uzmanlarınca önerilen ilkeler olduğundan bunları Hristiyanlığa özgü bir kurallar silsilesi olarak değerlendirmek yanlış olur.

II. İSLAM HUKUKUNUN TEMEL KAYNAKLARI, İLKELERİ VE YORUM METOTLARI ÇERÇEVESİNDE YAPAY ZEKÂNIN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. İslam Hukukunun Temel Kaynakları Bakımından Yapay Zekâ

Genel olarak literatüre bakıldığında, yapay zekânın kullanım alanlarını fihhi açıdan değerlendiren yorumların yapıldığı görülür. Örnek vermek gerekirse yapay zekânın tıp biliminde tedavi amacıyla kullanılması, hadislere dayandırılarak makul görülmüştür. Fakat daha güzel veya daha kuvvetli görünmek için organlar üzerinde oynama ya da beyne çip takma gibi konular, “*ahseni takvim*” olarak nitelendirilen insanın yaratılışının değiştirilmesine izin verilmediği gerekçesiyle makul görülmemiştir. Bunun yanında yapay zekânın fetva verme

⁷ Fakhar (n 5).

⁸ Rome Call for AI Ethics (2020) <<https://www.romecall.org/the-call/>> Erişim Tarihi 15 Nisan 2024.

⁹ Rome Call for AI Ethics (n 8).

faaliyetinde kullanılması, nikah akdinin yapay zekâ aracılığı ile yapılması, yapay zekânın AVM'lerde istihdam edilmesi, askeri faaliyetlerde kullanılması gibi konular üzerinde de fıkıh yönüyle değerlendiren çalışmalar da vardır.¹⁰ Bunun yanında, bu iddialı konu hakkında sempozyumlar da düzenlenmiş ve konunun farklı boyutlarına girilmiştir. Örneğin bir sempozyumda, İslam Hukukuna göre insan, yapay zekâ, hukuki kişilik ve cezai sorumluluk, dijital içtihat, *istihsan* ve yapay zekâ ilişkisi, yapay zekâ ile fetva uygulamaları, pozitif hukuk, İslam Hukuku ve yapay zekâ ilişkisi gibi konulara yer verilmiştir.¹¹ Ayrıca, lisansüstü çalışmalarda da geniş boyutları olan bu yeni teknoloji hakkında değerlendirmeler yapılırken yapay zekânın kişiliği, ehliyeti, sorumluluğu, vekil olması hali, onun hayvan olarak kabul edilmesi, haksız fiillerinden doğan sorumluluğu üstlenecek kişinin belirlenmesi ve ahlâkî boyutları gibi konulara girilmiştir.¹² Tespitimize göre şu ana kadar Türkiye'deki çalışmalarda amaç yorumu kapsamında maslahat/ *istislah* ve *makâsıdın* koruma alanlarını yapay zekâ ile ilişkilendirerek işleyen bir çalışma olmamıştır.

Yeni bir konu, yeni bir teknoloji ya da inovasyon hakkında bir kanaatin oluşması için İslam hukuk metodolojisi olan “*usûlü fıkıh*” uyarınca öncelikle temel kaynaklara¹³ başvurmak gerekir. İslam Hukukunun temel kaynakları hatırlanacak olursa birincil fıkıh kaynakları olan “Kitap” (Quran) ve “Sünnet” (*Sunnah*)tir. Bir konuda bir hükmün olup olmadığını veya eğer yoksa hükmün nasıl çıkarılması gerektiği öncelikle bu iki kaynağa bakılarak anlaşılır. Yapay zekâ konusunda bu iki temel kaynağın ortaya koyduğu doğrudan bir yasak veya sınır olması beklenemeyeceğinden konuyu yorum metotlarıyla değerlendirmek önem kazanır. Temel iki kaynağın gözden geçirilmesinden sonra bir konunun serbest veya yasak olması konusundaki genel yaklaşım ve kuralı hatırlamakta fayda vardır: Çağdaş hukukta da olduğu gibi “özgürlük asıl, sınırlama istisnadır” kuralına benzeyen bir kural olarak İslam Hukukuna göre açıkça yasaklanmayan her şeyin serbest olması genel kuralının (*ibâha*) açıklanması, konunun aydınlatılmasında faydalı olacaktır.

¹⁰ Muhammed Latif Altun, ‘Yapay Zekâ Üzerine Fıkıhî Bir Analiz’ (2023) 26 (2) Dicle İlahiyat Dergisi 227, 246.

¹¹ Bkz Yapay Zekâ Çağında İslam ve Hukuk Sempozyumu Yıldırım Sipahi (ed), <<https://ihyaz.mehmetakif.edu.tr/files/yapay-zeka-caginda-islam-ve-hukuk.pdf>> (2022) Erişim Tarihi 1 Ocak 2024.

¹² İbrahim Gezer, ‘İslam Hukukuna Göre Yapay Zekânın Hukukî Mahiyeti’ (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2022).

¹³ Temel Kaynaklar konusunda bkz Ayhan Ak, ‘İslam Hukuku Perspektifiyle Hukukî Realizmin Analizi’ (2022) 26 (2) Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 717, 723-724.

TDV İslam Ansiklopedisinin “*ibâha*”yı da içeren “*mübah*” başlıklı maddesine göre “*naslar*” ya da daha açık bir ifadesiyle Kur’an ve Sünnette açıkça veya “*delâleten*” yasaklanmayan şeyler, İslam Hukukuna göre “*aklî*” ve “*naklî*” delillere göre serbesttir.¹⁴ Bu kural, İslam’ın temel kaynak ve referanslarıyla çelişmeyen yeniliklerin de serbest olacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Bunun tabii sonucu olarak bu yüzyıla ait güncel bir gelişme olan yapay zekâ, ortaya çıkardığı fayda ve zararlar, muhtemel sonuçlar, ondan umulanlar ve beklenenler gibi yönleriyle genel ilke ve kuralların yorumu çerçevesinde değerlendirilerek serbest veya yasak olarak değerlendirilebilir.

Yeni bir teknoloji veya yenilik karşısında şu ana kadar yapılan yorumların dayanakları, diğer destekleyici ilke ve yorum metotlarından çıkarılabilir. Fakat bundan önce temel bir tespiti ortaya koymak gerekir. Hanefilerde bazı farklı görüşler bulunmakla beraber genel kabul gören tercihe göre İslam hukukçularına (*fakih*) göre, Kur’an’ın yasaklamadığı her konu serbesttir. Diğer bir ifadeyle *ibâha* kuralı burada işletilmelidir. Buradan doğal olarak genel bir sonuca varmak istersek yapay zekâyı veya diğer bir yeni teknolojiyi Kur’an’ın veya hadislerin menetmesi/ yasaklaması gibi bir durum yoktur. O vakit, *ibâha* kuralına göre yapay zekâ hakkında bir yasaklama olmadığı konusundaki ilk tespiti yerli yerine koymak gerekir.

Kur’an ve Sünnet’in açıkça yasaklamadığı bu yeni araç kötüye kullanıldığında da aynı sonuca mı ulaşılabilecektir? İşte burada ikinci bir yorum daha gerekecektir ve bu noktada diğer yorum metotları ve ilkeler devreye girmelidir. Yukarıdaki iki temel kaynağın yanında hüküm çıkarmada girişte sayılan destekleyici ikincil fıkıh kaynakları olan kıyas, *istihsan*, *istislah*, *seddi zeraî*, örf, sahabelerin kavli, bizden öncekilerin hukuku ve *istishab*’a başvurulur.¹⁵ Bütün bu

¹⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, ‘Mübah’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi <<https://islamansiklopedisi.org.tr/mubah>> Erişim Tarihi 1 Ekim 2024. Maddede “*Bu delillerin başlıcaları istidlâl yönü hakkında görüş ayrılıkları bulunan bazı âyetlerdir.*” denilerek atıfta bulunan ayetler için bkz el-Bakara 29, el-Mâide 5/5, el-A’râf //32, el-Câsiye 45/13.

¹⁵ “*Sonuçta her hâlükârda kesinlik sadece Kur’ân ve Sünnet’in doğrudan emirlerinde yer alır -bu nedenle Kur’an ve Sünnet’ten alınan deliller, edille nakliyye (vahye dayalı metinlerden nakledilen kanıtlar) olarak isimlendirilmektedir- Nitekim müctehidin geri kalan malzemesi, edille akliyye (aklî kaynaklar ya da deliller) olarak adlandırılmaktadır. Tarihe baktığımızda, usûl yazarları (fıkıh usûlünde uzmanlaşmış kişiler ya da usûliyyûn), mezhebine bağlı olarak bir takım delillerin geçerliliğini kabul etmişlerdir: Bunlar istihsân (“hukûkî adalet” ya da “ayrıcalıklı tercih”), istishâb (devamlılığın farz edilmesi), maslahat-ı mürsele (metinlerde kendisine değinilmemiş olan sosyal refah, evvelki metoda benzemektedir, istislâh) ya da onun mukabili seddü’-zerî’a (“kötülüğe açılan kapıyı kapatmak”), örf (gelenek), şer’u men kablenâ (bizden öncekilerden -kitap ehli olanlardan- aktarılan vahye dayalı kurallar), mezhebü’s-sahâbî (Sahabelerin mezhep ya da hukûkî metotları) şeklinde sayılabilir.”. David Johnston, ‘20. Yüzyıl Fıkıh Usûlünün Bilgi Kuramı ve Yorum Anlayışında*

araçlar, dini hükümlerin esnekliğini sağlayarak yenilikler, yeni gelişmeler, teknoloji ve inovasyonlar konusunda yorum yoluyla serbest kılma, teşvik etme veya sakıncaları tespit etmede işe yaramaktadır. İkincil fıkıh kaynaklarından hareketle temel yorum metotlarından yararlanmak mümkün olsa da burada asıl yararlanılması gereken *makâsıd* ve *istıslah*/ maslahat çerçevesindeki yorumlardır.

B. Hüküm Elde Etmede ve Yorumlamada Diğer İki Dayanak Çerçevesinde Yapay Zekâ

1. “Makâsıd” Çerçevesinde Amaç Yorumu ve Yapay Zekâ

Yapay zekânın yeni bir teknoloji olması dolayısıyla, diğer dinlerde de olduğu gibi İslam'ın temel kaynaklarında yer almasının beklenemeyeceği tespitini hatırlatarak başlamak gerekir. Musevilik ve Hristiyanlık, güncel meselelere yorum yoluyla güncel cevaplar üretmeye çalışırken İslam hukukuna göre de geniş ve esnek bir yorum alanı içerisinde konunun ele alınabileceği görülür. Hristiyanlık ve Musevilik ilkeleri bazında yapılan yorumların ahlak, insan ve Tanrı merkezli olduğu, İslam'ın yapay zekâ konusuna nasıl yaklaşabileceği konusuna bakıldığında da kısmen buna yakın olduğunu ancak dayanakları itibarıyla oldukça farklı olduğunu söylemek gerekir.

Klasik kaynaklarda yer alamayacak bir mesele olan yapay zekâ konusu amaç yorumu yoluyla açıklanabilir. İslam hukukunun varlık amaçları olarak görülen “mutlak zorunlu olan maslahatlar” ya da “*zarûriyyât*” çerçevesinde (zaruri/ zorunlu sayılan gereklilikler) beş gruba ayrılmıştır: Canın korunması, inancın (dinin) korunması, malın korunması, aklın korunması ve neslin korunması.¹⁶ Toplumda adalet, istikrar ve huzurun sağlanmasının *makâsıdın* hedeflediği beş unsurun sağlanmasıyla mümkün olduğu düşünülür. Bu durumda ilk adımda, yeni gelişmeler sonucunda ortaya çıkan bir yeniliğin, ilk iki temel kaynaktan yasaklayan bir hüküm bulunmaması halinde, sayılan bu beş koruma alanıyla çelişmemesi kaydıyla, İslam Hukuku bakımından geçerli ve makul bir yenilik olarak kabul edilebileceği anlaşılıyor.

Burada izlediğimiz bu yolla, hukukun amacını ifade etmek için kullanılan “*makâsıd*” (amaçlar) kavramına atıfla Gazâlî veya Şâtîbî'nin yüzlerce yıl öncesinden gelen klasik

Dönüşüm' (Adem Yığın çev) (Nisan 2011) (17) İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 105, 114.

¹⁶ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş* (2022) 108-113.

yaklaşımları üzerinden yapılan yorumlarla bugünün yapay zekâ araçlarının sınırlarının neler olabileceği belirlenmeye çalışılmıştır. *Makâsîd* (amaçlar) fikrinin önemli savunucularından Şâtîbî, hukukun amacının insanın inancının (dininin), yaşamının, neslinin, mülkiyet hakkının ve aklının korunması olduğunu tespit eder. Böylece temel esaslardan hareketle yorum yoluyla, korunması gereken bu amaçları yapay zekânın ihlal etmemesi gerektiği, ihlal ettiğinde ise meşruiyetini yitireceği sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca Şâtîbî'nin yorumuna göre *mefsedet* ve maslahat ilişkisi ve ihtimalleri anlatılırken eşyada mutlak bir fayda ve zarar olmadığı genel tespitinden sonra, fayda ve zarardan hangisinin daha fazla olduğuna bakılarak konuların değerlendirilmesi gerekir. Örnek vermek gerekirse alkol hakkında açık bir hüküm bulunmasaydı bile onda kısmi fayda olsa da zararının daha çok olması sebebiyle “zararlı” kabul edilir ve “kullanılması yasak kılınmıştır”.¹⁷ Şâtîbî'nin bu şekildeki değerlendirmesi üzerine yapay zekânın zararları olsa bile faydalarının daha çok olacağı yönünde lehe yorumlanması mümkündür. Fakat yine bu yorum yolundan yararlanarak yapay zekânın zararının daha çok olmaya başlaması halinde ondan yararlanmaktan önce gözetilmesi gereken, zararlarının önüne set çekmek ve zarara götüren yolu kapamak (*seddi zera'i*) şeklinde yorumlanabilir.

*Makâsîd*ın koruma alanından örnekleyecek olursak, yapay zekâ araçlarıyla insanın canının tehdit altına alınması mülkiyetinin hedef alınması, insanın aklını ortadan kaldıracak şekilde kullanılması insan neslinin korunmasına engel olacak veya zarar verecek şekilde kullanılması insanın manevi alanındaki inanç alanını yok etmeye yönelik kullanılması gibi uygulamalar onun bu alanlardan men edilmesi, engellenmesi veya sınırlandırılması gerektirir.

Güncel teknolojik gelişmeler hakkında yorum yapılırken temel ilkeler üzerinden yapılan tespitler isabetli olmakla birlikte, aşağıda sunulacağı üzere, daha detaylı sınırlar çizen, bazen de ruhsat ve fırsatlar sunan dayanak kuralların göz ardı edildiği tespitimizi vurgulamak isteriz.

Bu tespiti açmak gerekirse:

¹⁷ Mawloud Mohadi, Yasser Tarshany, ‘Maqasid Al-Shari'ah and the Ethics of Artificial Intelligence: Contemporary Challenges’ (2023) 2 (2) Journal of Contemporary Maqasid Studies. Konu hakkında açıklamalar için bkz İbrahim b Musa Şâtîbî, *El-Muvâfakat- İslami İlimler Metodolojisi* Cilt 2 (Mehmet Erdoğan çev, İz Yayıncılık 1990) 25-28. Zarar ile faydanın nasıl dengeleneceği ve hangi sınırları aşması halinde faydadan vazgeçilebileceği ve zararın önlenmesinin (*seddi zera'i*) öncelikli olması gerektiği hakkında farklı yaklaşımları görmek için bkz Muhammad Abu Zahrah, ‘The Tenth Source: The Principle of Means (adh-Dhara'i)’, in *The Fundamental Principles of Imam Malik's Fiqh* <https://www.iium.edu.my/deed/lawbase/maliki_fiqh/usul11.html> Erişim Tarihi 9 Ekim 2024.

Makâsıdın genel kuralları dışında diğer dayanak kurallar Kur'an'da insanın, yeryüzünde “egemen”, “yönetici”, “etkili ve yetkili” veya “halife/ ardıl/ temsilci” olarak nitelendirilmiş olması¹⁸, insana her şeyin ve tabii ki yapay zekânın üstünde ontolojik bir önem ve anlam yüklenmesini gerektirir. Yapay zekânın, insanlığın bu görevini ifasında yardımcı olma potansiyeline sahip olması dolayısıyla faydalı olacağı düşünülebilir. Bununla birlikte, tartışmalarda, yapay zekânın “insanlığın refahına hizmet edebileceği”, “İslam'ın ilkelerini yaymak için kullanılabilirliği” ileri sürülmeğe de bunun tam karşısında, insanın kontrolünden çıkmış ve ona üstün hale gelen “tekillleşmiş” bir yapay zekânın insanın özgür iradesine tehdit riski oluşturabileceği açıktır. Buradan anlaşılacağı üzere, yapay zekânın hangi amaçlarla kullanılacağına bağlı olarak lehinde ve aleyhinde görüşler ileri sürmek mümkün olmaktadır.

2. “Maslahat” İlkesi Çerçevesinde Yapay Zekâ

Müslüman düşünürler, hukuk metodolojisi olan *usûlü fıkıh* çerçevesinde bir hükmü verirken veya bir meseleyi yorumlarken İslam Hukukunun temel dayanak ve metotlarına başvurmuşlardır. Bunların içerisindeki “maslahat” ile bir yorum metodu olarak kullanılan ve konunun ruhunu ortaya koyan *makâsıt* güncel konularda önemli bir yorum açılımı sağlar.

Bir terim ve kavram olarak maslahatın¹⁹ “... ‘*Naslar nasıl yorumlanmalı ve uygulanmalı?*’ sorusunun yanı sıra, ‘*Naslarda özel olarak değinilmemiş olaylar, ana kaynaklardaki hükümlere hâkim olan ruh ve düşünceye uygun biçimde nasıl çözüme kavuşturulabilir?*’ sorularına cevap arayan, kısaca içtihat faaliyetini İslâm teşrîinin özüne ve amacına göre denetlemeye yönelen zihnî çabanın ürünü olduğu söylenebilir...”.

Dönmez, “maslahat”ın²⁰ iki farklı anlamda kullanıldığını ifade ederken ilkinin, “*naslar*”daki hükümlerin amaç ve yarar bakımından sonuçları ile onların semerelerine ulaşmada kullanıldığını; ikincisinin ise hükümlerin uygulanmasında ve hükmü özel olarak belirtilmeyen İslam hukuku konularında “çıkartım” yapılması ile varılan çözümlerin yine bu

¹⁸ Kur'an, el-Bakara 2/30. Burada, insanın daha önceki varlıkların bir halifesi/ardılı olduğu veya Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olduğu gibi farklı yorumların da olduğunu hatırlatmak gerekir. “Sorumlu”, “yönetici”, “egemen”, “etkili ve yetkili” veya “ardıl” gibi diğer meal çevirileri de vardır. Bkz <<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=30>> Erişim Tarihi 8 Aralık 2024.

¹⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, ‘Maslahat’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* <<https://islamansiklopedisi.org.tr/maslahat>> Erişim Tarihi 1 Ekim 2024.

²⁰ Dönmez (n 19).

“amaç ve yarar” ile örtüşüp örtüşmediğini anlamada başvuru kullanım olduğunu ifade eder. Buradan anlaşılacağı üzere odak nokta, “amaç” ve “fayda” ışığı altında yorumlamaktır.

Bununla, bir işin yapılmasında maslahat gözetilmesi, diğer bir ifadeyle toplumun genel olarak faydasının göz önünde tutulması anlaşılır. Maslahatın insanların ve toplumun hayatında karşılanan ihtiyaca göre *zarûriyyât*, *hâciyyât* ve *tahsîniyyât* adında üç ayrı türü vardır.²¹ Bunlardan özellikle *hâciyyât* kapsamında, *zarûriyyât* derecesinde zorunlu olamayan fakat insanların hayatlarını sıkıntısız ve kolaylıkla sürdürebilmeleri için gereken düzenlemeler ile bunların sağlayacağı faydalar anlaşılır. Bu çerçevede yapay zekâ araçları, insanların hayatlarını kolaylaştıran ve onları günlük işlerinde rahatlatan imkanlar sunduğundan bu tür ihtiyaçlar kategorisinde değerlendirilebilir.

Maslahatın keyfi olmaması için belirli şartların gerçekleşmesi gerekir: Gazâlî yapılacak maslahatın, “şer’î” bir delille ilişkili olması şartı yanında, “Kur'an'a, sünnete ve icma'ya aykırı olmaması ve bunlarla uyumlu olması, yani “*münasebe*” içinde olması gerektiğini tespit eder. Bunun yanında maslahatın daha güçlü bir delille çatışmaması; “külli”, yani genel olması; “zaruri”, yani zorunlu olması ve “kat’î”, yani kesin olması gerekliliklerini kaydetmiştir²². Böylece bu şartlar gerçekleşmeden *istislah* yoluna gidilmesi mümkün olmayacaktır.

²¹ Adı geçen kavramları burada tırnak içi ifadelerle bütünüyle almanın faydalı olacağını düşünüyorum:

“...**Zarûriyyât**, gerek âhîret saadetinin kazanılması gerekse dünya hayatında insana yaraşır biçimde ve düzeyde dirlik-düzenlik ve esenliğin sağlanması ve korunması bakımından toplum ve bireyler için vazgeçilmez olan değerlerin ve bunların korunmasıyla elde edilen yararların toplu ifadesidir. İslâm âlimleri din, can, akıl, nesil ve malın muhafazası şeklinde beş maddede özetlenen zarûriyyâtın bazı özel naslarla desteklenmesinin yanı sıra çok sayıda âyet ve hadisten tümevarım yoluyla çıkarılmış sonuçlar olduğunu, hatta diğer ilâhî dinlerin de ortak noktalarını teşkil ettiğini, bunların korunmasından maksadın ise hem varlık kazanmaları hem de varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli önlemlerin alınması olduğunu belirtirler. ...Akli ve düşünme gücünü insan varlığının en değerli ögesi saymış, gelişmesi ve aktivitesi için gerekli maddî ve mânevî şartların hazırlanmasını, özellikle öğretim, eğitim ve tefekkürü teşvik etmiş(tir)... Esasen adalet, hürriyet, eşitlik, güvenlik vb. değerler bu beş temel gayenin açılımları olmakla beraber bunların belirtilen tasnife eklenmesiyle ilgili öneriler her dönemde bu konuda öne çıkan kavramların önemine özel bir vurgu anlamı taşır. **Hâciyyât**, zarûriyyât düzeyinde olmamakla beraber insanların hayatlarını sıkıntıya düşmeden ve kolaylık içinde sürdürebilmeleri için muhtaç oldukları düzenlemeler ve bunların sağladığı yararlar demektir...“.... **Tahsîniyyât** ise hayatı güzelleştirmeyi hedefleyen ve insanı mükemmeli aramaya teşvik eden -zarûriyyât ve hâciyyât düzeyine çıkmamış- düzenlemeleri ve bunların sağladığı yararları ifade eder. Bunların ortak özelliği bireyi ve toplumu erdemli, seçkin ve uygar olmaya, bu açıdan başka kişileri ve toplumları imrendirecek bir düzeye çıkma gayreti göstermeye yönelten düzenlemeler olmasıdır.”. Dönmez (n 19).

²² Fatih Kuş, ‘Gazâlî’nin Hukuk Anlayışında Maslahat Düşüncesi’ (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017) 60-63.

Bunlara ek olarak “*maslahat-ı mürsele*”, bir anlamda “serbest bırakılmış maslahat” anlamına gelir. Burada fayda ve zarar arasındaki oranın tespit edilmesi ve tercih konusunda bir serbestlik tanınmasıdır. Bu kategoriye göre hüküm vermek için öncelikle maslahatın varlığından emin olunması, konunun şahsi veya özel değil, bütün topluma yönelik ve genel olması, yukarıda sayılan korunması gereken beş temel amaç ve değer korunması bakımından zaruri/ zorunlu olması ve bu konuda gerektiği şekilde hüküm verilmemesi halinde sıkıntı ve yoksunluklara sebep olunacağı şartları²³ bir arada gerçekleşmiş olmalıdır. Bu konuda hukukta çağdaş bir yöntem olarak da kullanılagelen amaç yorumunun farklı adlar altında her zaman başvurulmuş olan bir yöntem olduğu görülüyor. Buna göre, “...*insanlara dünya ve ahirette mutlu olmalarını sağlamak*” için bildirilen kuralları içeren İslam hukukuna göre hükümlerin anlaşılması için “hikmet”, “illet” (sebebe-gereke) ve “maslahat”larının bilinmesi gereklidir.²⁴ Diğer bir ifadeyle, hükmün, konuluş gerekçesi, sebebi ve toplumda karşılanmaması halinde büyük bir sıkıntı ve yoksunluğa sebep olacak ihtiyacı karşılaması bakımından değerlendirme yapılmaktadır.

İstislah, bir durumun veya yeniliğin İslam Hukukuna göre kabul ve reddedildiğine dair bir delilin bulunmadığı durumlarda maslahata göre hüküm verme yöntemidir. *İstislah* doktrini konusunda İmam Malik tarafından ortak refah anlayışına dayanılması karşılığında bu terim ortaya konmuştur. Bununla, toplumun genel faydası referans olarak alınması düşünülmüştür²⁵. Modern dönemlerle daha çok ilişkili olan hukukun “aklî kaynağı” olarak -ilâhî metinlerdeki hükümlerin yeni durumlara genişletecek şekilde yorumlanmasında bir ölçüt olarak- *istislah*a başvurulmuştur. Analoji/ kıyas yolu ile bilinen hükümden hareketle bilinmeyen hüküm elde edilebilir. Burada “fayda, refah ya da çıkar (maslahat) düşüncelerinin kullanılması” (ölçüsüz olursa) risk taşıyabilir. Fakat *istislahın*, “*toplumun faydasını arama anlamında kullanımı, ilk kez Mâlikîlerce uygulanmış olan onları ayırıcı bir vasıftır.*”²⁶ Çağdaş hukuk açısından bakacak olursak bu kavram modern dönemlerin bir terimi olarak amme menfaati/ kamu yararı

²³ Ahmet Yaman, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/makasidus_seria> Erişim Tarihi 2 Ekim 2024.

²⁴ Mehmet Özkan, ‘Şer‘î Hükümlerin Ta‘lîli ve İbadetlerde İçtihat Meselesi’ (Ekim 2012-Mart 2013) 5 Yalova Sosyal Bilimler Dergisi 55, 73.

²⁵ Sources of Muslim Law <<https://blog.ipleaders.in/preliminary-sources-muslim-law/>> Erişim Tarihi 17 Ekim 2024.

²⁶ Johnston (n 15) 114.

kavramıyla teknik olarak farklı olup birbiriyle örtüşmese de onu çağrıştırır. Çünkü, İdare Hukukunun temel kavramı olan “kamu yararı”²⁷ genel olarak toplumun faydasına, toplumun huzur ve refahına yöneliktir. İkinci benzerlik ise maslahatta hüküm verilmemesi halinde sıkıntı ve yoksunluklara sebep olma unsuru, modern “kamu yararı” kavramının tanımındaki karşılanmaması halinde toplumda huzursuzluğun çıkacağı düşünülen ortak fayda ile oldukça benzerlik göstermektedir. Aradaki fark ise kamu yararının kanunla belirlenmesi gerekliken maslahat Kanunkoyucu yani *Şari*’nin açık hükümle iradesini ortaya koymayarak yorum ve takdir alanı bıraktığı bir sahadır.

Bu durumda, yeni bir durum veya yeniliğin, İslam Hukukuna göre kabul ve reddedildiğine dair bir delilin bulunmadığı durumlarda *istislah* yöntemi kullanılarak maslahata göre hareket edilir. Yasaklanmamış ve hakkında hüküm bulunmayan bir konuda maslahat lehe ve genişletici yorum yoluyla toplumun ihtiyaçlarına uygun şekilde yorumlanması olarak düşünülmelidir. Buradan hareketle, özel olarak yasaklanmamış ve hakkında hüküm bulunmayan bir konu olarak yapay zekânın, fayda zarar dengesi gözetilmek kaydıyla kullanım amaçlarına ve sahalarına bakarak maslahat çerçevesinde meşru ve gerekli olduğu yorumu yapılabilir.

3. “Erdem” ve “Akla Dayanma” ile Diğer Temeller Çerçevesinde Yapay Zekâ

Diğer dinlerden farklı olarak İslam Hukukuna göre yapılan yorumlarda başka bir dayanak noktası daha dikkat çeker: “Erdem” (fazilet) kavramı. Bu kavram, düşünce tarihi bakımından Meno, Sokrates ve Aristoteles’in vurgu yaptığı önemli bir değerdir²⁸. Kelamcılar bu konuda yeterince derinleşmese de Farâbi ve İbn Sînâ akıl ile erdem arasında ilişki kurarak bu kavramı açıklar. Butterworth, Farâbi’nin hem “*Din Kitabı*”nda hem de “*Mutluluğa Ulaşma*” eserinde sağduyuya yüksek bir değer verdiğini aktarır. Bununla birlikte kavramı her zaman teorik erdeme tabi olarak değerlendirir ve “sağduyu”yu da erdem’in bir parçası olarak kabul eder. İbn Sînâ, “pratik” ve “teorik akıl” arasında ayırım yapar. Ahlaki alışkanlıkları ve

²⁷ Geniş bilgi ve tartışmalar için bkz Aydın Gülan, ‘Conseil d’Etat’nın Kamu Yararı Kavramına Yaklaşımı’ iç 2000 Yılında İdari Yargı Sempozyumu (11-12 Mayıs 2000 Ankara) 23-33.

²⁸ Amana Raquib et al, ‘Islamic Virtue-Based Ethics for Artificial Intelligence’ (2022) 2 Discover Artificial Intelligence <<http://dx.doi.org/10.1007/s44163-022-00028-2>> Erişim Tarihi 1 Ekim 2024; Ezieddin Elmahjub, ‘Artificial Intelligence (AI) in Islamic Ethics: Towards Pluralist Ethical Benchmarking for AI’ (2023) 36 Philosophy & Technology <<http://dx.doi.org/10.1007/s13347-023-00668-x>> Erişim Tarihi 1 Ekim 2024.

erdemleri “pratik akıl” alanında bırakır. Ona göre erdem, “pratik akıl” ve “pratik bilgelik”ten değerlidir ve en yakın değer olan “adâlet”le ilişkilendirilebilir.²⁹ Buradan hareketle, kavramla yapay zekâ arasında dolaylı bir ilişki kurulabilir. Farâbi ve İbn Sînâ'nın “erdem” kavramı yaklaşımı çerçevesinde, teorik ve pratik akıl ile çelişmeyen ve insanın erdemli bir varlık olması idealine ters düşmeyen yapay zekâ araç ve uygulamaları meşru ve anlamlı olarak görülebilir.

İslam Hukukunun temel dayanakları olan vahiy ve sünnetin yanında yine ayetlerin ve hadislerin atıflarıyla “akıl” özel önem verilen bir kaynaktır.³⁰ Kelam sahasının mütehasısları veya bilginleri akıl ve nakil/ vahiy ilişkisinde orta yolu bulmaya çalışmışlardır.³¹ Bunun yanında Müslümanlar için “ilim” en uzaklarda bile olsa aranılıp bulunması gereken³² “yitik mal”³³ olarak nitelendirilmiştir. 9 uncu asırdan 15 inci asra kadar bilim, felsefe/ hikemiyat ve teknolojiye bilgi ve ilim/ bilim insanına verilen değer ve merkezlerde toplanması, Lombart'ın “İslam'ın Altın Çağı” eserinde³⁴ ifade edildiği gibi onların ilminden, bilgi ve tecrübelerinden

²⁹ Charles E Butterworth, ‘Medieval Islamic Philosophy and the Virtue of Ethics’ (Jul 1987) 34 (2) Arabica 221, 249.

³⁰ Kur'an-ı Kerim'de “*ancak bilenlerin akledebileceğini*” ayeti yer alır (el-Ankebût 29/43). İnançsızlarla ilgili “... Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; bu yüzden akledemezler.” (el-Bakara 2/171) ayeti; “O, aklını kullanmayanlara kötü bir azap verir.” (Yûnus 10/100) âyeti; “akıllarını kullananların cehennem azabından kurtulacakları” (el-Mülk 67/10) ayeti; “Allah âyetlerini akledesiniz diye açıklamaktadır.” ayeti (el-Bakara 2/242) akla verilen değerle ilgili ilgili ayetlerden bir kısmıdır. Hadislerde de “*Kişiye ayakta tutan akıldır. Aklı olmayanın dini de yoktur.*” denilerek akla verilen değer ifade edilmiştir. Hadis için bkz Celaleddin Suyuti, *Camiü's Sağir* Cilt 4 (Ocak Yayınları 2013) 528 (Hadis Numarası 6159). Gazali'nin Tirmizi'den aktardığı bir hadise göre “*Allah akıldan daha değerli bir şey yaratmamıştır.*”. İmam Gazali, *İhyau Ulumiddin* Cilt 1 (Denizli 2004) 216 <https://ghazali.org/ihya/turc/ihya_1_-_ilim.pdf> Erişim Tarihi 3 Temmuz 2024. Gazali'den ikinci hadis ise “*Her şeyin bir aleti vardır. Müminin aleti akıldır. Her şeyin bir biniti vardır. Kişinin biniti akıldır. Her şeyin bir direği vardır. Dinin direği de akıldır. Her kavmin bir dayanağı vardır. İbadetin dayanağı da akıldır. Her kavmi bir çağırana vardır. Alimi ibadete çağırana da akıldır. Her şeyin bir tamircisi vardır. Ahiretin tamircisi de akıldır. Herkesin kendisinden sonra unutulmayacak bir eseri vardır. Sıddık'ın eseri akıldır. Her yolcunun bir çadırı vardır. Müminin çadırı da akıldır.*”. Gazali (n 30) 214.

³¹ El Kindî, vahiy bilgileriyle aklın ürünü olan felsefi bilgilerin aynı amaca yönelik olduğunu ifade eder ve her iki bilginin de insanı “*hakikat bilgisine ulaştıracağını*” ve akıl yoluyla insanın inanca ulaşılabilmesinin mümkün olduğunu insan hakikat bilgisini felsefenin verebileceğini savunmuştur.

Fârâbî, din ile felsefenin aynı konu ve amaçları olduğunu felsefe ve dinin çatıştığını savunan bir kişinin “*öncelikle dini anlamadığını*” ifade eder. Fârâbî, inancın ve akla dayalı bilgilerin ortak bir amacı olduğunu bunun da “*insanın en yüksek mutluluğuna hizmet etmek*” olduğu düşüncesini savunur.

İbn Rüşd, Kur'an'ın insanları açıkça her şeyi akıl yoluyla değerlendirmeye davet ettiğini ve felsefenin dinle çelişmek bir yana aksine uzlaşma içinde olduğunu ileri sürmüştür.

Bkz Ömer Yıldırım, ‘İslam Felsefesinde İnanç–Akıl İlişkisi’ <<https://www.felsefe.gen.tr/islam-felsefesinde-inanc-akil-iliskisi/>> Erişim Tarihi 3 Ekim 2024.

³² “*İlim Çin'de (Çin gibi uzak bir yerde) de olsa alınır.*” Muhammed Abdürraûf Münavi, *Feyzu'l-Kadir* Cilt 1, 542.

³³ “*Hikmet ve ilim müminin yitik malıdır, onu nerede bulursa alır.*”. Tirmizî, Süneni Tirmizi, *Kitabül İlm*, 19, IV/425.

³⁴ Maurice Lombart, *İslam'ın Altın Çağı* (Nezih Uzel çev, Pınar Yayınları 2002).

yararlanması ve onlarla istişareye değer verilerek görüşlerine itibar edilmesi yoluyla Müslümanlar bilim, teknoloji, kültür ve sanatlarıyla Dünyaya Avrupa’da bilim/ ilmin yükselmesine kadarki dönemde yaklaşık altı asır boyunca öncülük etmişlerdi. Burada eklektik bir tarzla İslam’ın kaynaklarıyla çelişmeyen yenilikler, yenilikçi ürünler ve teknolojiler transfer edilerek İslam medeniyeti önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Buradan hareketle, yeni bir araç ve teknoloji olarak yapay zekânın kullanıldığı yerler, insanlar için zararlı ve yasaklanmış alanlar dışında kalmak kaydıyla akla, erdeme ve insanlığın ortak faydasına kullanılması halinde aynı eklektik tercihin devamı niteliğinde olacağından kullanılmasında hiçbir sakınca görülmemelidir.

Buraya kadar anlatılanlardan özetle, şu sonuçlara varılabilir:

- Yapay zekâ konusu, doğal olarak temel kaynaklarda yer alması beklenemeyecek güncel ve yeni bir konudur.

- Yapay zekâ teknolojileri bilimin bir parçası olarak “yitik mal”ın bir parçası olarak görülebilir ve öğrenilmesi önerilebilir.

- Kuran’ın insanı yeryüzünde temsilci, egemen, ardıl veya halife olarak tanımladığına göre yapay zekâ insanın hizmetinde kalarak insanlığa katkı sağladığı sürece ontolojik bir çatışma yoktur.

- Yapay zekâ, insanla karşılaştırıldığında ontolojik üstünlük her zaman insanda kalmalıdır.

- Yapay zekâ, ahlaki/ etik kurallarla sınırlandırılmalıdır. Çünkü ahlakın bozulması, “makâsıd”ın gerek inancın gerekse neslin gerekse malın korunması çerçevesinde kalan amaçlarındandır. Bu durum, yapay zekâ araç ve sistemlerinin sağlam etik ve ahlaki ilkelere dayandırılması gerektiği fikrini destekler.

SONUÇ

Hakkında açık bir hüküm bulunma imkânı olmayan yeni bir teknolojik araç olarak yapay zekâ, önemli bir fırsat ve imkândır. Onun hakkında İslam Hukuku açısından yorum metotlarıyla bir değerlendirme yapılırsa İslam'ın temel kaynak, ilke ve kurallarından hareketle aşağıdaki temel tespitlerin çıkarılması mümkündür:

- Yeni bir teknolojik gelişme olan yapay zekâ, temel kaynaklarda bulunamayacak yeni bir konudur.

- Yapay zekâ teknolojileri, bilimin bir aracı ve “yitik mal”ın bir parçası olarak kabul edilip öğrenilmesi önerilebilecek bir konudur.

- Yapay zekâ, Kur'anın yeryüzünde ardıl/ halife/ egemen/ yönetici olarak özel bir sıfatla adlandırdığı insanı türünün³⁵ kontrol ve hizmetinde kalarak hizmetinde insanlığa katkı sağlayabilecek bir araçtır.

- Yapay zekâ ile insanın karşılaşmasında insanın ontolojik üstünlüğü daima insan lehinde kalması ve yorumlanması gerekir.

- Yapay zekânın faydalı veya zararlı olması, kullanım yönü ve amaçlarına bakarak değerlendirilmelidir.

- Yapay zekâ, İslam Hukukunun varlık sebebi olarak görülen korunması gereken toplumun ortak faydasını gözeterek makâsıdın amaçlarını ihlal etmemelidir.

- Yapay zekâ, İslam Hukukunun varlık sebebi olarak görülen makâsıdın amaçlarıyla uyumlu olması ve desteklemesi halinde daha saygın bir yenilik olarak kabul görecektir. Örneğin, insanların hayat haklarının, akıl ve mülkiyetlerinin korunmasında yapay zekâdan yararlanılması şüphesiz faydalı bir destek olarak kabul görür.

- Yapay zekâ araçlarıyla insanın canına kast veya tehdit oluşturmak; bu araçlarla mülkiyetin yok edilmesi veya zarara uğratılması; yapay zekânın insanın aklına zarar vermesi veya onu ortadan kaldıracak şekilde kullanılması; insan neslinin yok olmasına sebep olacak veya korunmasına engel olacak şekilde kullanılması; yapay zekânın insanın inanç alanını yok etmek için kullanılması örneklerindeki gibi uygulamalar İslam Hukukunca kabul edilemez.

³⁵ Kur'an, el-Bakara 2/30.

Yapay zekânın bu tür zararlı alanlarda kötüye kullanımının menedilmesi, engellenmesi veya en azından makûl seviyede sınırlanması gerekli olur.

- Yapay zekâyâ sınırsız bir alan açılması doğru değildir ve bu sebeple insanlarda olduğu gibi yapay zekânın doğasına uygun olacak şekilde, ahlaki/ etik kurallarla sınırlandırılmalıdır. Çünkü ahlakın bozulmasının önüne geçmek ve onu korumak makâsıdır gerek “inancın” gerekse “neslin korunması” çerçevesinde gözetilen amaçlarındandır.

- İnsanların hayatlarını kolaylaştıran ve onları günlük işlerinde rahatlatan imkanlar sunan yapay zekâ araçları, maslahat bakımından değerlendirildiğinde “*zarûriyyât*” kapsamında olmasa da “*hâciyyat*” kapsamındaki ihtiyaçlar kategorisinde değerlendirilebilir.

- Maslahata ulaşırken yapılan testin bir parçası olarak istislah metoduna göre yorumlarsak hakkında açık bir hüküm bulunmayan ve özel olarak yasaklanmamış olan bir konu olarak yapay zekânın ortak fayda ve refah için kullanılması halinde meşru ve gerekli olduğu sonucuna varılabilir.

- İslam'ın temel kaynak ve referansı olan Kur'an ayetleri ve hadislerde “akla” özel bir değer verilmesi ve bunun yanı sıra ilim/ bilimin Müslümanlar için “yitik mal”³⁶ olarak nitelendirilmesi karşısında, aklın, bilim/ ilimin bir ürünü olan ve insanlar için faydalı veya zararlı yönleri olan yapay zekâyâ karşı kategorik bir karşıtlık olması mümkün değildir. Bununla birlikte, kullanım istikametine ve kullanma amaçlarına bakılarak onun faydalı veya zararlı olması dikkate alınarak sonuçları bakımından değerlendirilmesi gerekir. Onun kullanılma alanları, insanlar için yararlı olmak veya yasaklanmış alanlardan olmamak kaydıyla akla, erdeme ve insanlığın faydasına kullanılması halinde desteklenmesi, geliştirilmesi ve uzağında kalınmaması gerekir.

- Yapay zekâ araç ve uygulamaları, insanın erdemli bir varlık olması ideali yanında “teorik” ve “pratik akıl” ile çelişmiyorsa meşru ve anlamlı olarak kabul edilebilir.

- İslam topluluklarınca bilime değer verilen 9 uncu- 16 ncı yüzyıllar arasındaki başarılı uygulamanın dayandığı eklektik yorum bugün yapay zekâyâ uygulanırsa akla, erdeme ve

³⁶ Tirmizi (n 33) 19.

insanlığın faydasına olmak, insanlar için zararlı ve yasaklanmış alanlarda kullanılmamak kaydıyla meşru ve yararlı olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ak A, 'İslam Hukuku Perspektifiyle Hukukî Realizmin Analizi' (2022) 26 (2) Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 717
- Altun ML, 'Yapay Zekâ Üzerine Fıkhi Bir Analiz' (2023) 26 (2) Dicle İlahiyat Dergisi 227
- Butterworth CE, 'Medieval Islamic Philosophy and the Virtue of Ethics' (Jul 1987) 34 (2) Arabica 221
- Dönmez İK, 'Maslahat' <<https://islamansiklopedisi.org.tr/mubah>> Erişim Tarihi 1 Ekim 2024
- Dönmez İK, 'Mübah' <<https://islamansiklopedisi.org.tr/mubah>> Erişim Tarihi 1 Ekim 2024
- Elmahjub E, 'Artificial Intelligence (AI) in Islamic Ethics: Towards Pluralist Ethical Benchmarking for AI' (2023) 36 Philosophy & Technology <<http://dx.doi.org/10.1007/s13347-023-00668-x>> Erişim Tarihi 1 Ekim 2024
- Fakhar A, 'Religious Ethics in the Age of Artificial Intelligence and Robotics: Exploring Moral Considerations and Ethical Perspectives' <<https://aiandfaith.org/religious-ethics-in-the-age-of-artificial-intelligence-and-robotics-exploring-moral-considerations-and-ethical-perspectives/>> Erişim Tarihi 1 Haziran 2024
- Gazali İ, *İhyau Ulumiddin* Cilt 1 (Denizli 2004) <https://ghazali.org/ihya/turc/ihya_1_-_ilim.pdf> Erişim Tarihi 3 Temmuz 2024
- Gezer İ, 'İslam Hukukuna Göre Yapay Zekânın Hukuki Mahiyeti' (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2022)
- Gülan A, 'Conseil d'Etat'nın Kamu Yararı Kavramına Yaklaşımı' iç 2000 Yılında İdari Yargı Sempozyumu (11-12 Mayıs 2000 Ankara) 23
- Johnston D, '20. Yüzyıl Fıkıh Usûlünün Bilgi Kuramı ve Yorum Anlayışında Dönüşüm' (Adem Yiğın çev) (Nisan 2011) (17) İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 105
- Kuş F, 'Gazâlî'nin Hukuk Anlayışında Maslahat Düşüncesi' (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017)
- Köse S, *İslam Hukukuna Giriş* (Hikmetevi Yayınları 2022)
- Lombart M, *İslam'ın Altın Çağı* (Nezih Uzel çev, Pınar Yayınları 2002)
- Mohadi M, Tarshany Y, 'Maqasid Al-Shari'ah and the Ethics of Artificial Intelligence: Contemporary Challenges' (2023) 2 (2) Journal of Contemporary Maqasid Studies 79
- Münavi MA, *Feyzu'l-Kadir* Cilt 1, 542

- Oğurlu Y, 'Yapay Zekânın İdare Hukuku ve İdari Yargıda Doğuracağı Tartışmalar' (2021) iç İdare Hukuku ve İdari Yargı Uluslararası Sempozyumu ISALAJ 2021 (24-26 Mayıs 2021 İstanbul) 59
- Özkan M, 'Şer'î Hükümlerin Ta'lîli ve İbadetlerde İçtihat Meselesi' (Ekim 2012-Mart 2013) 5 Yalova Sosyal Bilimler Dergisi 55
- Pathan MSK, Khoso AA, Ahmed M, 'Digital Model Anecdotes Through Artificial Intelligence in Socioeconomic and Islamic Investments' (2022) 3 (2) International Research Journal of Education and Innovation <[https://doi.org/10.53575/irjei.v3.02\(22\)21.195-209](https://doi.org/10.53575/irjei.v3.02(22)21.195-209)> Erişim Tarihi 1 Ekim 2024
- Raquib A, 'Islamic Virtue-Based Ethics for Artificial Intelligence' (2022) 2 Discover Artificial Intelligence <<http://dx.doi.org/10.1007/s44163-022-00028-2>>1 Erişim Tarihi 1 Ekim 2024
- Rome Call for AI Ethics (2020) <<https://www.romecall.org/the-call/>> Erişim Tarihi 15 Nisan 2024
- Ryan D, 'A Christian's Perspective on Artificial Intelligence' <<https://christoverall.com/>> Erişim Tarihi 7 Ağustos 2024
- Smuha, N A Natalie A Smuha, 'The EU Approach to Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence' (2019) 20 (4) Computer Law Review International 97
- Suyuti C, *Camii's Sağir* Cilt 4 (Ocak Yayınları 2013)
- Şâtıbî İM, *El-Muvâfakat- İslami İlimler Metodolojisi* Cilt 2 (Mehmet Erdoğan çev, İz Yayıncılık 1990)
- Tirmizî, Süneni Tirmizi, *Kitabül İlm*, 19, IV/425
- 'Yapay Zekâ Çağında İslam ve Hukuk Sempozyumu' Yıldırım Sipahi (ed), <<https://ihyaz.mehmetakif.edu.tr/files/yapay-zeka-caginda-islam-ve-hukuk.pdf>> (2022) Erişim Tarihi 1 Ocak 2024
- Yıldırım Ö, 'İslam Felsefesinde İnanç-Akıl İlişkisi' <<https://www.felsefe.gen.tr/islam-felsefesinde-inanc-akil-iliskisi/>> Erişim Tarihi 3 Ekim 2024
- Zahrah MA, 'The Tenth Source: The Principle of Means (adh-Dhara'i)' in The Fundamental Principles of Imam Malik's Fiqh <https://www.iium.edu.my/deed/lawbase/maliki_fiqh/usul11.html> Erişim Tarihi 9 Ekim 2024